

ԱՐԴԻ ՀԱՅԵՐԵՆԻ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ՏԵՐՄԻՆԱՀԱՄԱԿԱՐԳԻ
ՀԱՐՍՏԱՑՈՒՄԸ ԳՐԱԲԱՐՅԱՆ ԵԶՐՈՒՅԹՆԵՐՈՎ
(ԸՍՏ Ղ. ՓԱՐՊԵՑՈՒ «ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ» ԵՐԿԻ)

ՀՏԴ 81

DOI: 10.56246/18294480-2022.13-34

ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ ՍԻՐԱՐՓԻ

բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,
ԵՊՀ միջմշակութային հաղորդակցության անգլերենի ամբիոնի դասախոս
Էլփոստ՝ sirarpikarapetyan@ysu.am

Հայերենի տերմինաբանության կարևոր ճյուղերից է ռազմական տերմինաբանությունը, որի ուսումնասիրությունը կարևոր է և՛ գործնական, և՛ գիտական առումով: Տերմինաբանության մշակմամբ ու հարստացմամբ է պայմանավորվում ցանկացած լեզվի զարգացվածությունը, հասարակության գիտատեխնիկական առաջադիմությունը: Ռազմական տերմինների քննության, վերլուծության և մեկնաբանման համար հարուստ նյութ է ընձեռում գրաբար լեզվով գրված գրականության մեջ եղած փաստական նյութը:

Սույն հոդվածում կարևորվում են գրաբարի բառապաշարում ընդգրկված իմաստային տարբեր շերտերն ընդգրկող բառերի՝ իբրև տերմինների վերլուծությունն ու գնահատումը: Գրաբարի ռազմական տերմինների ինչպես համաժամանակյա, այդպես նաև տարժամանակյա քննության համար հարուստ նյութ է տալիս Ղ. Փարպեցու «Պատմութիւն Հայոց» երկը: Հոդվածում առանձնացվել են երկում գործածված ռազմաքաղաքական հասկացությունները, բերվել այդ հասկացությունների ու տերմինների վերաբերյալ բնագրային օրինակներ, ներկայացվել դրանց ծագումը և վիճակագրական պատկերը: Իբրև ռազմական բովանդակության տերմիններ՝ մեր կողմից առանձնացվել են այն բառերը, որոնք կամ միայն տերմին են, կամ ունենալով նաև այլ իմաստներ՝ աչքի են ընկնում ռազմական իմաստի գերակայությամբ, քանի որ, ինչպես հայտնի է, առանձին անջրպետ չկա տերմինի և բառի միջև, ովորական բազմաթիվ բառեր գիտության այս կամ այն բնագավառում դառնում են տերմիններ: Ղ. Փարպեցու «Պատմութիւն Հայոց» երկում ռազմական տերմինների

ուսումնասիրությամբ մենք նպատակ ունենք ցույց տալու գրաբարի կարևորագույն դերը արդի արևելահայերենի բառապաշարի հարստացման և տերմինային համակարգի ձևավորման գործում:

Բանալի բառեր՝ բառապաշար, տերմինաբանություն, ռազմաքաղաքական, արտաքին և ներքին քաղաքականություն, վարքութարք, պատմաբան, իմաստափոխություն, բառարմատ:

Հայերենի բառապաշարի հարստացման ու կատարելագործման կարևոր հարցերից է տերմինաբանության մշակման ու հարստացման խնդիրը, քանի որ դրանով է պայմանավորվում լեզվի զարգացած լինելը, հասարակության գիտատեխնիկական առաջընթացը: Ինչպես նշում է Ռ. Իշխանյանը, հայ լեզվաբանների կողմից վերջին տասնամյակներում ստեղծված գիտական գրականության մեջ չնչին ուշադրության են արժանացել տերմինաբանության հարցերը, այնինչ հայերենի տերմինաբանության տեսական հարցերի մշակումը և նրանց գործադրումը տարբեր բնագավառների լեզվում շատ ավելի հրատապ է, քան միևնույն քերականական կարգի մասին ծավալուն գրքեր գրելը¹:

Կարևոր է գրաբարի բառապաշարում ընդգրկված իմաստային տարբեր շերտերն արտացոլող բառերի՝ իբրև տերմինների վերլուծությունն ու գնահատումը, քանզի տարբեր տերմիններ իրենց ծանրակշիռ տեղն ունեն մեր լեզվի կարևոր այդ փուլի բառապաշարում:

Հայերենի տերմինաբանության ճյուղերից է ռազմական տերմինաբանությունը, որի ուսումնասիրությունը կարևոր է և՛գործնական, և՛ գիտական առումներով: Գրաբարի ռազմական տերմինների ինչպես համաժամանակյա, այնպես էլ տարժամանակյա քննության համար հարուստ նյութ է տալիս Ղ. Փարպեցու «Պատմութիւն Հայոց» երկը²: Երկի բառապաշարում առանձնակի տեղ են զբաղեցնում այն բառերն ու տերմինները, որոնք ներկայացնում են՝ ա) երկրի ռազմական-քաղաքական ոգևոր և մշակութային կյանքը, բ) թագավորների, պալատական տարբեր պաշտոնյաների, երկրի ղեկավարների արտաքին և ներքին քաղաքականությունը, վարքութարքը, գ) զին-

¹ Տե՛ս Ռ. Իշխանյան, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, Եր., 1969, 7, էջ 87:

² Տե՛ս Ղազարայ Փարպեցույ Պատմութիւն Հայոց: Թուղթ առ Վահան Մամիկոնեան, Եր., 1982:

վորական կյանքը, նախարարների և զորավարների՝ միմյանց և երկրի ղեկավարների հետ ունեցած հարաբերությունները, զենքուզրահը և այլն: Քննության ենթակա երկու մեղ գտած ռազմական բառերի և տերմինների համաժամանակյա քննությունը թույլ է տալիս արժևորել ընդհանրապես գրաբարի տերմինների հարուստ նյութը՝ միաժամանակ հիմք տալով այդ տերմինների գնահատմանը տարժամանակյա հայեցակետում:

Ինչպես հայտնի է, առանձին անջրպետ չկա տերմինի և բառի միջև, քանի որ սովորական բազմաթիվ բառեր գիտության այս կամ այն բնագավառում դառնում են տերմիններ, ինչպես օրինակ՝ ազատություն, ամուր, ազատել բառերը լեզվի գործուն բառապաշարի ամենասովորական գործածության բառեր են, բայց նաև ռազմաքաղաքական բնագավառի համար տերմիններ են և գիտական անվանումներ:

Ներկայացնենք բազմաթիվ օրինակներից մեկը. «գունդ» բառը ռազմական տերմին է, որ փոխառվել է պահլավերենից և նշանակում է ընդհանուր զորքի մի խոշոր հատված, մաս, բայց այն բազմիմաստ բառ է, որի համար գրաբարի բառարաններն առանձնացնում են հետևյալ իմաստները՝ 1) Կլոր ձև ունեցող իր, 2) Ծովի խորությունը չափելու գործիք, 3) Որևէ երկնային մարմին, 4) Բազմություն, խումբ, 5) Ընդհանուր զորքի մի խոշոր հատված և այլն: Այս բոլոր իմաստների մեջ իբրև ռազմական տերմին արդի արևելահայերենում բառը պահել է իր գործառույթը՝ կազմակերպված զորք, զորաբանակ, զորքի մաս:

Սույն հոդվածի նպատակն է առանձնացնել Ղ. Փարպեցու «Պատմութիւն Հայոց» երկում գործածված ռազմական բովանդակության պարզ բառերը, ներկայացնել դրանց ծագումը, իմաստը և վիճակագրական պատկերը՝ բերելով այդ բառերի ու տերմինների վերաբերյալ բնագրային օրինակներ: Այս մոտեցումը հիմք է տալիս ռազմական տերմինների առանձնացման և տարժամանակյա դիտակետում դրանց արժևորման:

Իբրև ռազմական բովանդակության տերմիններ՝ մեր կողմից առանձնացվել են այն բառերը, որոնք կամ միայն տերմին են, կամ ունենալով նաև այլ իմաստներ՝ աչքի են ընկնում ռազմական իմաստի գերակայությամբ:

Թեև գրաբարյան շրջանից մեզ հասած ռազմական փոքրաթիվ տերմինները ամբողջական գաղափար չեն տալիս ժամանակի ռազմարվեստի բոլոր կողմերի մասին, այնուամենայնիվ դրանք իրենց ձևով և բովանդակությամբ որոշակի հետաքրքրություն ներկայացնում են, և դրանց որոշ մասը մուտք է գործել արդի հայերենի ռազմական տերմինաբանության մեջ:

Մեր ընտրանքից դուրս ենք թողել այնպիսի բառեր, որոնք, այլ իմաստների հետ մեկտեղ ունենալով նաև ռազմական բովանդակություն՝ Ղ. Փարպեցու երկում չեն գործածվել իբրև այդպիսիք, օրինակ՝ մատեան բառը, որը փոխառություն է պահլավերենից և ի թիվս այլ իմաստների՝ նշանակում է նաև Սասանյան Պարսկաստանում ընտիր հեծելազորի գունդ, իբր՝ անմահների գունդ, Ղ. Փարպեցու երկում գործածվել է պատմական բովանդակությամբ գիրք, պատմագիրք իմաստով. «Ընդ բազում ճառս մատենից առաջնոցն պատմագրացն Հայոց անցի» (2):

Ռազմական հասկացությունների ու տերմինների իմաստների և դրանց համեմատությունների ներկայացման, բերված օրինակների բացատրության և քննության համար հիմնականում հիմք են ծառայել մի քանի հայտնի բառարաններ³:

Է. Աղայանը լեզվի ամբողջ բառապաշարը տերմինաբանական տեսակետից բաժանում է երեք կարգի. ա) տերմինային նշանակությունից ու գործածությունից զուրկ բառեր, բ) տերմինաբանորեն մասնավորված գործածությամբ ու նշանակությամբ սովորական բառեր, գ) միայն տերմինաբանական նշանակություն ունեցող բառեր⁴: Հենց այս մոտեցումն ենք մենք որդեգրել Ղ. Փարպեցու երկից քաղված ռազմական իմաստ ունեցող բառերի քննության և արժևորման ընթացքում:

Հ. Աճառյանը «Հայոց լեզվի պատմության» երկու հատորներում⁵ հայերենի բառարմատներն ըստ ծագման բաժանում է բնիկ հայերեն և փոխառյալ տեսակների, քանի որ հայերենի բառապաշարի հարստացման ուղիներից մեկն էլ արտաքին փոխառություններն են այլ լեզուներից:

³ Գ. Աւետիքեան, Հ. Սիւրմելեան, Մ. Աւգերեան, Նոր հայկազեան բառարան(ՆՀԲ), հ. 1, Եր., 1979, հ. 2, Եր., 1981: Ռ. Ղազարյան, Գրաբարի բառարան, Եր., 2000: Առձեռն բառարան հայկազնեան լեզուի, Վենետիկ, 1865: Հ. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան (ՀԱԲ), Եր., 1926: Ս. Մալխասյանց, Հայերեն բացատրական բառարան (ՀԲԲ), Եր., 1944: Գ. Զառուկյան, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Եր., 2010: Է. Աղայան, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Եր., 1976: Լ. Խաչատրյան, Գրաբարի բացատրական բառարան. ձևաբանորեն տարարժեք բառեր, Եր., 2003: Լ. Խաչատրյան, Գրաբարի բացատրական բառարան, Եր., 2003: Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, Եր., 1969: Լ. Քոթանջյան, Ս. Ներսիսյան, Հայերեն ռազմագիտական տերմինների բացատրական բառարան, Եր., 2006: Հ. Բարսեղյան, Հայերեն ուղղագրական-ուղղախոսական- տերմինաբանական բառարան, Եր., 1973: Հայկական համաբարբառ 6, հ. 1, Եր., 1975, հ. 2, Եր., 1978, հ. 3, Եր., 1978:

⁴ Տե՛ս Էր. Աղայան, Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն, Եր., 1984, էջ 320-321:

⁵ Հ. Աճառյան, Հայոց լեզվի պատմություն, Ա մաս, Եր., 1940, Բ մաս, 1951:

Ըստ Հ. Աճառյանի՝ ռազմական կյանքին այս կամ այն չափով առնչվող հնդեվրոպական ծագման բնիկ հայերեն արմատները յոթն են՝ մարտ, աղմուկ (կոիւ), թուր, նետ, գերի, կումբ, սլաք: Ժամանակակից հայերենում ռազմական տերմինի իրենց իմաստը կորցրել են և իմաստափոխվել աղմուկ և սլաք բառերը, իսկ կումբ-ը գործածությունից դուրս է եկել: Առաջին չորս արմատներից նետ-ը ունի պատմական արժեք, իսկ մարտ, թուր, գերի արմատներից հետագայում կազմվել են ռազմական կյանքին վերաբերող բազմաթիվ բարդ և ածանցավոր բառեր: Ավելի մեծ թիվ են կազմում պարսկական փոխառությունները: Պարսկերենից փոխառյալ ռազմական բովանդակության բառերը Հ. Աճառյանը բերում է «Երկիր և պետություն» խմբավորման մեջ⁶: Նա նշում է. «...պարսկերենից փոխառությունները 166 հատ են: Այս բառերի մի մասը իրոք որ պատկանում է զուտ պարսից պետական կյանքին, ամենամեծ մասը այնպիսի բառեր են մեր լեզվի համար, որ այսօր էլ շարունակում են իրենց գոյությունը և առանց նրանց մենք չգիտենք, թե ինչպես պիտի բացատրվենք (օրինակ՝ զրահ, դրօշակ, հրովարտակ, պահակ): Այս բոլորը ցույց է տալիս, որ հին հայոց վարչական ձևը, դիվանական գործողությունները, հարկային սխտեմը, ռազմագիտությունը, զենքերը, մի խոսքով՝ ամբողջ պետական կազմը պարսկական ձևով էր»⁷:

Ղ. Փարպեցու «Պատմութիւն Հայոց» երկում գործածված են ռազմական բովանդակության հետևյալ պարզ բառերը՝ ազատ, ամուր, ապստամբ, ասպարապետ // ասպահապետ, ասպետ, արշաւ, աւար, բանակ, բղեշխ, բերդ, գումարտակ, գունդ, դրօշ, զէն, թիրախ // թիւրախ, թշնամի, իշխան, հազարապետ, հպատակ, հրահանգ, հրաման, հրեշտակ, ճակատ, մարզպան, մարտ, նախարար, նետ, պահակ, պայիկ, պատերազմ, ռազմ, սաղար, սեպուհ, սոսեր, սպայ, սպարապետ, փաղանգ, փուշտիպան:

Գործածության տեսակետից բոլոր այս փոխառությունները բաժանվում են երեք խմբի՝ ա) բառեր, որոնց մի մասն արդեն հնացած է և անցել է պատմաբառերի շարքին, ինչպես՝ բղեշխ, հազարապետ, սեպուհ, սպարապետ և այլն: Բ) Բառեր, որոնք գործածությունից ընդհանրապես դուրս են եկել, ինչպես՝ պայիկ, սաղար, փուշտիպան և այլն: Գ) բառեր, որոնք բառակազմական տարբեր միջոցներով նորանալով կամ տերմինացվելով՝ արդի հայերենում դարձել են ռազմական տերմիններ՝ հարստացնելով հայերենի

⁶ Տե՛ս նշվ., աշխ., Ա մաս, էջ 296:

⁷ Նույն տեղում, էջ 305:

բառապաշարը, ինչպես՝ ավար, բանակ, գումարտակ, հրամանատար, զորք, ճամբար, սպա և այլն: Օրինակ՝ պահլավերենից փոխառյալ «համ-հարզ» բառը գրաբարյան բառարաններում արձանագրված է թիկնապահ, նիզակակից իմաստներով: Արդի հայերենում այն պատկանում է պատմա-բառերի թվին և հնացած է: «Սլաք» բառը գրաբարի բառարաններում արձանագրված է նետ, նիզակ, տեգ իմաստներով, իսկ արդի հայերենում իմաստափոխվել է և նշանակում է. 1. Սուր ծայրակալով բարակ ձողիկ, որ չափիչ սարքերի թվատախտակին վրա իր առանցքի շուրջը պտտվելով՝ ծառայում է որպես զանազան կարգի միավորների ցուցիչ: 2. Ժամացույցի, կողմնացույցի սլաք: Նետի՝ նիզակի սրածայր մասը: 3. Ուղղություն ցույց տալու նշան ևն:

Այսպիսով՝ Ղ. Փարպեցու «Պատմութիւն Հայոց» երկում մեր կողմից առանձնացված ռազմական բովանդակություն ունեցող հասկացություններն ու տերմինները հետևյալն են.

Ազատ՝ գոյ., պահլ.՝ azat՝ ազնվական, իշխան. «Ժողովէր առ ինքն զնախարարս եւ զազատս եւ զամենայն այրեւծիոյ» (160): Ած.՝ ինքնիշխան, անկախ. «...ոմանք յազատ աւագանւոյն Հայոց համարձակեալ մտանէին ի ներքս» (20): Իրանական ծագման այս բառը հետագայում տարածվել է նաև այլ լեզուների մեջ:

Ամուր՝ իբրև գոյ.՝ ամուր տեղ, բերդ, ամրոց. «Հրամայեաց պահել զամուրսն զգուշութեամբ» (67): Իբրև ած.՝ ուժով, զորեղ. փոխառյալ է ասոր.՝ amûira, xelana՝ անառիկ, անմատչելի. «Իսկ Շապիոյ տարեալ զկանայս Կամսարականացն յամուր բերդն Բասենոյ...» (146): Արդի հայերենում այս բառը ածական է և տերմինային արժեք չունի:

Ապստամբ՝ գոյ., պահլ.՝ apastamb ձևից՝ կազմված apa մասնիկով stamb արմատից՝ հպարտություն, ամբարտավանություն՝ «...հրաման տայր թագաւորն զապստամբսն Հայոց կապանօք ածել առաջեալ» (163): Ած.՝ խռովարար, ըմբոստ. «Աշխարհ մի ապստամբ առ իս զի՞նչ պատգամ յղէն» (123):

Ասպարապետ// ասպահապետ՝ գոյ., պահլ.՝ spahpat⁸ զորագլուխ, սպարապետ. «... ի տոհմէն Մամիկոնեից Վարդան, Հայոց ասպարապետ» (47):

⁸ Կազմված է spah՝ բանակ և pat՝ պետ բառերից: Արշակունյաց շրջանում բառը եղել է սպարապետ, իսկ ավելի ուշ՝ սասանյան շրջանում, երկրորդ անգամ փոխառվելով՝ ստացել է ասպահապետ ձևը (տե՛ս Հ. Աճառյան, ՀԱԲ, հ. 4, էջ 263):

Ասպետ՝ գոյ., իրան. փոխառություն՝ *aspapati*, որ համառոտվել է *aspa*՝ ձի և *pati*՝ պետ արմատներից՝ ձիատեր, ձիավոր ազնվական, իշխանավոր հեծյալ. «...վասն ասպետի մի՛ աշխատիք»(143):

Արշաւ՝ պահլ.՝ *arsami*՝ շարժում, հարձակում, ասպատակություն: Գործածված է որպես բայ.⁹ «...փութանակի ի տեղին արշաւէր»(152):

Ասար՝ գոյ., պահլ.՝ *avar*՝ կողոպուտ, պատերազմի ժամանակ թշնամուց գրաված զենք, մթերք, գույք և այլն. «...հողն Պարսից չբաւիցէ նոցա յաւարի»(83):

Բանակ՝ գոյ., պահլավական փոխառություն՝ մարդկանց բազմություն, զորագունդ¹⁰: Գրաբարում այս բառն ունի նաև զորքի կայան, ճամբար իմաստը. վերջին իմաստով էլ գործածվել է Փարպեցու երկում. «...լինէր ձայն լալոյ...ի բանակէ անօրինացն» (150):

Բդեշխ՝ գոյ., իրանական փոխառություն՝ *pataxsa*՝ մեծ իշխան, կուսակալ. «...բդեշխն Վրաց Աշուշայ խնդրեաց պարգես» (110):

Բերդ՝ գոյ., ասորական փոխառություն՝ *biirtu*՝ ամրոց¹¹: «...դիմեալ ամրանայր ի բերդն» (121):

Գումարտակ՝ գոյ., իրանական փոխառ.՝ *gumartak*՝ խումբ.¹² «...զցայգ եւ զցերեկ յոլովէին ի գումարտակի որպէս ի տան»(109): Գրաբարում բազմիմաստ բառ է, գոյ.՝ 1. Խումբ, 2. Բանակ, 3. Վզի մանյակ: Ած.՝ բազմախումբ, հավաքված:

Գունդ՝գոյ., պահլ.՝ *gund*՝ բանակ, գունդ. «Որք էին այսոքիկ եւ այլ գունդք ի զօրացն մարդպետական այրուծիոյ» (64):

Դրօշ՝ գոյ., պահլ.՝ *drafs*՝ դրոշ: «...երեւէր ղակիշ գնդին Սինի զօրուն եւ այլ զօրաւոր արանց նշանք դրօշիցն» (72):

⁹ Հ. Աճառյանը նշում է, որ հները բառն առանձին չէին գործածում, այլ միայն որպես բայ: Այն պիտի կազմված լինի *ati*՝ մոտ, դեպի նախորդվ և *siyav*՝ շարժվել բայով (տե՛ս ՀԱԲ, հ. 1, էջ 331):

¹⁰ Հ. Աճառյանը բառը համեմատում է վրացերեն բանակի (բանակ), բանակեբա, դաբանակեբա (բանակել) բառերի հետ, սակայն ավելացնում է , որ սա կարող է ծագած լինել պահլավերենից, ինչպես ցույց է տալիս բառի –ակ վերջավորությունը (տե՛ս ՀԱԲ, հ. 1, էջ 405):

¹¹ Գ. Զահուկյանը գրում է, որ այս բառը ծագում է սեմական աղբյուրից, ակկադերեն՝ *birtu*/m/, արամ.՝ *berta*՝ ամրոց, բերդ (Գ. Զահուկյան, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Եր., 2010, էջ 126):

¹² Իրանյան ձևով գումարել բայի անցյալ դերբայն է, որ պատրաստի փոխառվել է պահլավերենից և նշանակում է հավաքված: Հետագայում կորցրել է այս առաջին իմաստը և պահել է միայն լիազոր, հանձնակատար իմաստները (տե՛ս Հ. Աճառյան, ՀԱԲ, հ. 1, էջ 592):

Ջէն՝ գոյ., պահլ.՝ zen՝ զենք, զրահ. « ...պատրաստքն զինուք անկանէին ի վերայ այնց նորին ընկերաց...» (74):

Թիրախ//թիրախ՝ գոյ., պահլ.՝ tir՝ կրակային հարվածի նշանակետ¹³. «...որ ոք յորս կամ ի թիրախ նետ չգիտէր ձգել» (117):

Թշնամի՝ գոյ. և ած.՝ պահլ.՝ dusman, dusmani՝ ոսոխ, հակառակորդ, չարական. «...գերեալ ի խաբէութենէ թշնամոյն...անկաւ ընդ ախտի» (90):

Իշխան՝ գոյ., իրանյան xsana՝ թագավոր: Գրաբարում ունի մի քանի իմաստ՝ 1. Տիրող, իշխող, 2. Պետ, կառավարիչ, 3. Զորապետ, զինավոր հրամանատար. «...եւ յիշխանացն Հայոց ոմանք ոչ յաջող համարէին զէջս գնդին Հայոց ի Վիրս» (133):

Հազարապետ՝ գոյ., պահլ.՝ hazarapat՝ հազար զինվորի պետ: «...էր ի ժամանակին յայնմիկ հազարապետ դրանն արքունի» (23): Գրաբարի բառարաններում արձանագրված են հետևյալ իմաստները՝ 1. Հազար զինվորի պետ, 2. Քաղաքացիական բարձր պաշտոն զբաղեցնող մեկը, մեծ վեզիր, 3. Իշխանական տան վերակացու, տնտես:

Հպատակ՝ ած., պահլ.՝ hupatak (hu՝ լավ, pa՝ պաշտպանյալ)՝ 1. Իշխանության ենթակա, հնազանդ, 2. Փոխաջան. «Մեք ծառայութիւն առնեմք եւ հպատակ լինիմք» (138):

Հրահանգ՝ գոյ., պահլ.՝ frahang նշանակում է 1. Վարժություն, վարժանք, 2. Փորձառություն 3. Կրթություն, ուսում, 4. Չափավորություն, կարգունկանոն. «...ըստ ազատութեան արուեստի առաւելեալ էք ամենայն հրահանգի»(51): Արդի հայերենում նաև ռազմական տերմին է՝ շարային վարժությունների ժամանակ տրվող հրաման:

Հրաման՝ գոյ., պահլ.՝ framan՝ հրաման: Ունի հետևյալ իմաստները. 1. Կարգադրություն, պատուէր, պատգամ 2. Վճիռ, որոշում հրովարտակ, 3. Թույլտվություն. «...հրաման Պարսից թագաւորին ի գլուխ ելանէր»(25):

Հրեշտակ՝ գոյ., պահլ.՝ frestak՝ պատգամավոր¹⁴. «Գայր հասանէր հրեշտակ աւետարոր ի տոհմէն Գնունեաց» (125): Բազմիմաստ բառ է. ունի նաև հետևյալ իմաստները՝ մարգարե, գերբնական էակ, հեթանոսական աստված:

¹³ Հ. Աճառյանը նշում է, որ այս բառը ծագել է պահլավերեն մի բարդ բառից, որի առաջին մասն է tir՝ նետ, երկրորդ մասը՝ –ախ, անծանոթ է (տե՛ս ՀԱԲ, հ. 2, էջ 186):

¹⁴ Այս բառի բուն նշանակությունն է՝ ուղարկված, առաքված, ծագում է fra մասնիկով aes՝ շարժման մեջ դնել, ուղարկել բայից (տե՛ս Հ. Աճառյան, ՀԱԲ, հ. 3, էջ 135):

Ճակատ՝ գոյ., պահլ.՝ cakat՝ բանակի առաջամասը, բանակ: «Եւ այսպէս յօրինեալ զճակատն...յարձակեցան ի վերայ թշնամեացն» (65): Հայտնի է, որ բազմիմաստ բառ է. 1. Աչքերի վերևի մասը, 2. Գրքի առաջին էջը, 3. Ռազմադաշտ, 4. Մարտ, պատերազմ:

Մարզպան՝ գոյ., պահլավական փոխառություն է՝ կազմված marz՝ գավառ բառից՝ –pan մասնիկով. նշանակում է կուսակալ, սահմանակալ: «...գայ յերկիրս Հայոց մարզպան»(177):

Մարտ՝ գոյ., բնիկ հայերեն բառ՝ նախալեզվյան mrd՝ ռազմ, պատերազմ ձևից¹⁵: «Եւ հասեալք ի ժամ մարտին...տեսանէին զգունդն Պարսից» (65):

Նախարար՝ գոյ., իրանական փոխառություն՝ նահապետ, իշխան, նահանգապետ. «Այժմ աստ են առաջի ձեր նախարարք եւ ազատք» (170):

Նետ՝ գոյ.՝ փայտի կամ եղեգի բարակ ձող՝ ծայրին մետաղյա սլաքով: Բնիկ հայերեն այս բառը ծագում է նախալեզվյան nedo՝ եղեգ բառից¹⁶ « ...եւ որ յորս կամ ի թիւրախ նետ չգիտէր ձգել՝ զնա պարտաւորէր»(117):

Նիզակ՝ գոյ.՝ տեգ, գեղարդ, ծագել է պահլ. nezak՝ եղեգնիկ բառից: «...քաջին Մամիկոնենի Վասակայ ելեալ ի խնդիր այլում նիզակի» (134):

Պահակ՝ գոյ., պահլ.՝ pahrak՝ պահպանություն¹⁷: Ունի բազմաթիվ իմաստներ՝ 1. Պահապան, 2. Պաշտպան, հովանավոր, 3. Խնամակալ, 4. Նեղ կիրճերի մեջ պաշտպանական ամրոց: Ղ. Փարպեցին գործածել է վերջին իմաստով . «...գտեալ անդ զպահապանս պահակին» (66):

Պայիկ՝ գոյ., պահլ.՝ paik՝ սուրհանդակ, թագավորի սպասավոր, զինվորական: «...ծաղկեալ զնա պայկացն մերկացուցին զնա»(85):

Պատերազմ՝ գոյ.՝ պահլ. փոխառություն, որ կազմված է razm> razman բառից: ...Գունդն Պարսից ճակատել ի պատերազմն պատրաստէին (71):

Ռազմ՝ գոյ., պահլ. փոխառություն՝ razm՝ պատերազմ բառից. «...կարգեալ զռազմն ի միջոցէ մայրոյն ...անցուցանէր ի վերին դաստակերտին» (144):

Սաղար՝ գոյ., պահլ.՝ salar՝ զորավար, սպարապետ¹⁸: «...այլ հրամանատու եւ աւագ՝ զօրուն փուշտիպնան սաղար էր »(128):

¹⁵ Կազմված է բնիկ հայերեն mrd ձևից, որ կազմված է նախալեզվյան mera արմատից՝ d ածականով. ունի ջարդել, փշրել իմաստները: (տե՛ս Հ. Աճառյան, հ.3, էջ 289):

¹⁶ Տե՛ս Հ. Աճառյան, ՀԱԲ, հ.3, էջ 442:

¹⁷ Հ. Աճառյանը նշում է, որ բառի հնագույն ձևն է պարի, որ կա ոսկեդարի գրականության մեջ (տե՛ս ՀԱԲ, հ.4, էջ 10):

¹⁸ Այս բառի ավելի հին ձևն է արշակունյան պահլավերեն sardar՝ սարդար (տե՛ս Հ. Աճառյան, ՀԱԲ, հ.4, էջ 164):

Սեպուհ՝ գոյ., իրանական փոխառություն է՝ իշխան, ասպետ, պայազատ: «Եւ սեպուհ մի ուրծացի...երթեալ աւերէր զշահաստան Բոնավիժի» (121):

Սուսեր՝ գոյ.՝ ասոր. փոխառություն՝ safsera: «...հարկանէր սուսերաւ զուս սրբոյ եպիսկոպոսին Սահակայ» (100):

Սուր՝ գոյ.՝ բնիկ հայերեն բառ sura՝ թուր: Բազմիմաստ բառ է, որ ունի ժանտախտ իմաստը: «Եւ զորս յամրոցացն իջուցեալ սպանին սրով» (73):

Սպայ՝ գոյ., պահլ.՝ spah. գրաբարում ունեցել է տարբեր իմաստներ՝ 1. Զորք, բանակ, 2. Այրուծի, հեծելազոր, 3. Զորական: «Ճանաչիք երեւելի ի մէջ սպայիս եւ ի մէջ ամենայն ազգաց» (51):

Սպարապետ՝ գոյ., պահլ.՝ spahpat՝ սպարապետ: «Վահան սպարապետ Հայոց, գո՞հ ես զմէնջ» (175):

Փաղանգ՝ գոյ., հուն.՝ 1. Հետևակ զորքի գունդ, 2. Դաս, խումբ, շարք¹⁹: «Ժառանգեցին փաղանգ ուրացողացն» (126):

Փուշտիպան՝ գոյ., պահլ.՝ pustipan՝ պաշտպանություն²⁰: Գրաբարում այս բառն ունի անձնապահ, զինվորական իմաստը: «Եւ տէր Սահակ ասպետ յարձակեալ նիզակաւ ի վերայ փուշտիպանաց սաղարի» (129):

Ընդհանրացնելով ամրագրենք, որ Ղ. Փարպեցու «Պատմութիւն Հայոց» երկում ռազմական կյանքին, զենքերին վերաբերող արմատական բառերի ու տերմինների մեջ հաճախադեպ են իրանական փոխառությունները, առավել հազվադեպ են բնիկ հայերեն բառերը և ասորական փոխառությունները: Մեր կողմից առանձնացված են ռազմական բովանդակություն ունեցող 40 պարզ տերմիններ, որոնցից երեսուներեքը պահլավական փոխառություններ են, երեքը՝ բնիկ հայերեն բառեր, երեքը փոխառյալ են ասորերենից, մեկը՝ հունարենից:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Աղայան Է., Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Եր., 1976:
2. Աղայան Է., Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն, Եր., 1984:
3. Աճառյան Հ., Հայերեն արմատական բառարան, Եր., 1926:
4. Աճառյան Հ., Հայոց լեզվի պատմություն, Ա մաս, Եր., 1940, Բ մաս, 1951:

¹⁹ Ըստ Հ. Աճառյանի՝ այս բառից ծագել է լատիներեն palanx՝ զորաբանակ բառը: Հիմնական նշանակությունն է «փայտի կոճղ, գավազան», ապա «կշեռքի ուղիղ գավազանը» և փոխաբերաբար՝ «բանակի ուղիղ շարված ճակատը» (տե՛ս ՀԱԲ, հ.4, էջ 473):

²⁰ Այս բառը կազմված է պահլ. pust՝ թիկունք + pan՝ պահապան բառերից:

-
5. Առձեռն բառարան հայկազնեան լեզուի, Վենետիկ, 1865:
 6. Աւետիքեան Գ., Սիրմելեան Հ., Աւգերեան Մ., Նոր հայկազեան բառարան, հ. 1, Եր., 1979, հ. 2, Եր., 1981:
 7. Բարսեղյան Հ., Հայերեն ուղղագրական-ուղղախոսական- տերմինաբանական բառարան, Եր., 1973: Հայկական համաբարբառ 6, հ. 1, Եր., 1975, հ. 2, Եր., 1978, հ. 3, Եր., 1978:
 8. Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, Եր., 1969:
 9. Իշխանյան Ռ., Լրաբեր հասարակական գիտությունների, Եր., 1969:
 10. Խաչատրյան Լ., Գրաբարի բացատրական բառարան, Եր., 2003:
 11. Խաչատրյան Լ., Գրաբարի բացատրական բառարան. ձևաբանորեն տարարժեք բառեր, Եր., 2003:
 12. Հայկական համաբարբառ 6, հ. 1, Եր., 1975, հ. 2, Եր., 1978, հ. 3, Եր., 1978:
 13. Ղազարայ Փարպեցույ Պատմութիւն Հայոց: Թուղթ առ Վահան Մամիկոնեան, Եր., 1982:
 14. Մալխասյանց Ա., Հայերէն բացատրական բառարան, Եր., 1944:
 15. Զահուկյան Գ., Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Եր., 2010:
 16. Ռ. Ղազարյան, Գրաբարի բառարան, Եր., 2000:
 17. Քոթանջյան Լ., Ներսիսյան Ա., Հայերեն ռազմագիտական տերմինների բացատրական բառարան, Եր., 2006:

THE ENRICHMENT OF MODERN ARMENIAN MILITARY TERM SYSTEM WITH GRABAR TERMS (ACCORDING TO GH. PARPETSİ'S BOOK "HISTORY OF ARMENIA")

KARAPETYAN SIRARPI

PhD, Associate Professor

Chair of English for Cross-Cultural Communication, YSU

e.mail: sirarpikarapetyan@ysu.am

One of the significant branches of Armenian terminology is military terminology the study of which is important both from practical and scientific points of view. The development of any language, as well as the scientific and technical progress of the society are conditioned by the enrichment of its terminology. For the examination, analysis and interpretation of military terms, the factual material in the literature written in Grabar (Old Armenian) provides rich sources. This article highlights the analysis and evaluation of the words as terms covering different layers of meaning included in the lexicon of Grabar. Gh. Parpetsi's «History of Armenia» provides rich basis for both the synchronic and diachronic analyses of Grabarian military terms. In the given article, the military-political concepts used in the work were distinguished, original examples of these concepts and terms were given, their origin and statistical

picture were presented. As terms of military content, we singled out those words which are either only a term or having other meanings as well, and are distinguished by the predominance of a military meaning, because, as it is well-known, there is no separate gap between a term and a word, and many ordinary words become terms in one or another field of science.

Keywords; vocabulary, terminology, military-political, foreign and domestic policy, behavior, historical word, meaning change, word-stem.

ОБОГАЩЕНИЕ СОВРЕМЕННОЙ АРМЯНСКОЙ ВОЕННОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ТЕРМИНАМИ ГРАБАРА (ПО КНИГЕ Г. ПАРПЕЦИ "ИСТОРИЯ АРМЕНИИ")

КАРАПЕТЯН СИРАРПИ

*Кандидат филологических наук, доцент
Кафедра английского языка для межкультурной коммуникации ЕГУ
электронная почта: sirarpikarapetyan@ysu.am*

Одной из важных отраслей армянской терминологии является военная терминология, изучение которой важно как с практической, так и с научной точки зрения. Развитие любого языка и научно-технический прогресс общества обусловлены развитием и обогащением терминологии. В связи с этим фактический материал литературы, написанный на древнеармянском языке предоставляет богатый материал для рассмотрения, анализа и толкования военных терминов. В данной статье основной акцент ставится на анализе и оценке слов в качестве терминов, охватывающих разные смысловые пласты, входящие в лексикон Грабара. Как синхронное, так и диахронное исследование военных терминов базируется на богатом материале книги Газара Парпеци "История Армении". В статье выделены военно-политические понятия, приведены оригинальные примеры этих понятий и терминов, представлены их происхождение и статистическая картина. В качестве терминов военного содержания мы выделили те слова, которые либо являются только термином, либо имеют и другие значения, однако преобладающими являются военные значения, поскольку, как известно, между термином и словом не существует отдельной границы, и многие обычные слова становятся терминами в той или иной области науки.

Ключевые слова; лексика, терминология, военно-политическая, внешняя и внутренняя политика, поведение, историческое слово, изменение значения, корень слова.

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 16.10.2022թ.:
Հոդվածը գրախոսվել է 23.10.2022թ.: